

Selena Vitezović

Arheološki institut, Beograd

selenavitezovic@gmail.com

s.vitezovic@ai.ac.rs

<https://orcid.org/0000-0002-1631-7016>

Lični ukrasi i pogrebni rituali u praistoriji

Apstrakt: Arheološki pogrebni konteksti spadaju među teme koje naročito privlače pažnju ne samo stručnjaka – arheologa, već i šire publike. Razlog za to su delom bogati, atraktivni pokretni nalazi koji su obično povezani sa ovakvim kontekstima, ali i interpretativni potencijal, odnosno uvid u rituale i simboličke vrednosti ljudi u prošlosti.

Arheološki nalazi iz grobnih konteksta su po prirodi i po nameni raznorodni i uključuju delove grobne konstrukcije, ostatke rituala, predmete postavljene uz pokojnika i predmete koji su bili na samom pokojniku. Interpretacija pogrebnog konteksta i povezanih nalaza tesno su isprepletani i unakrsno povezani. Ovi nalazi često su se posmatrali kao rezultat jednog, kratkotrajnog događaja i smatrali se značajnim za pitanja relativne i apsolutne hronologije; sadržaj grobnih nalaza služio je kao osnova za donošenje zaključaka o društvenim odnosima i, uopšte uzev, grobni nalazi korišćeni su za tumačenje identiteta pokojnika, za rekonstrukcije rituala i drugo. Posebno česti nalazi u pogrebnim kontekstima jesu lični ukrasi i, istovremeno, najbogatiji nalazi ličnih ukrasa uglavnom su iz pogrebnih konteksta. Za lične ukrase obično se pretpostavlja da su i pripadali pokojniku i interpretiraju se kroz prizmu statusa, prestiža i/ili identiteta u širem smislu. Međutim, lični ukrasi mogu imati znatno šire simboličko značenje. U ovom radu osvrnućemo se na mogućnosti u značenjima ličnih ukrasa iz praistorijskih pogrebnih konteksta – osim oznaka identiteta i statusa pokojnika, oni su istovremeno mogli biti i dar pokojniku, dar božanstvima, mogli su imati apotropejsku i profilaktičku funkciju, kako za pokojnika, tako i za učesnike pogrebnog rituala, ali imati i emotivno značenje.

Cljučne reči: pogrebni obredi, pogrebna oprema, pogrebni prilozii, lični ukrasi, simbolička vrednost nakita, praistorija

Uvod

Arheološki nalazi iz grobnih konteksta opčinjavaju i intrigiraju time što pružaju jedinstveni uvid u simbolički svet, verovanja i rituale prošlih zajednica, i omogućavaju nam da bolje sagledamo pojedince iz prošlosti kroz arheološke ostatke. Arheološki pogrebni konteksti bogatstvom i raznovrсношću privlače pažnju ne samo arheologa – istraživača, već i nestručnjaka. Grobnice su često bile na meti pljačkaša, kako u prošlosti, tako i u novije vreme, sa osnovnim ciljem

krađe i preprodaje blaga, a intrigantne su i zanimljive i široj javnosti – popularne predstave arheologa često uključuju prikazivanje upravo istraživanja grobnica; među široko poznata arheološka otkrića spadaju, na primer, Tutankamonova grobnica u Egiptu i grobnica Čin Ši Huanga u Kini. Arheološki pogrebni konteksti sa jedne strane podsećaju nas na sopstvenu smrtnost, a sa druge čine da su nam ljudi iz prošlosti bliži i pristupačniji. Fascinacija publike grobnim nalazima ne prestaje ni danas (e.g., Wilkin et al. 2024).

Najranija arheološka istraživanja često su bila usmerena na grobne nalaze upravo zbog očekivanih bogatih, spektakularnih nalaza, kojima će se napuniti muzejske zbirke i zadiviti publika. Osim toga, ovakvi nalazi često su posmatrani kao sigurne, odnosno zatvorene celine, i kao rezultat jednog, kratkotrajnog događaja, te su bili od naročitog značaja kao izvor podataka o relativnoj i apsolutnoj hronologiji, za definisanje arheoloških kultura, i služili su kao osnova za donošenje zaključaka o društvenoj stratifikaciji, o pojedinačnim i grupnim identitetima, za rekonstrukcije ritualnih i religijskih praksi i drugo.

Nalazi iz grobnih konteksta po prirodi i po nameni obično su raznorodni, i uključuju delove grobne konstrukcije, predmete pohranjene u okviru pogrebnog konteksta, i same bioarheološke ostatke. Lični ukrasi, odnosno delovi odeće i nakit koji su pohranjeni kao deo pokojnikove opreme, posebno se izdvajaju. Osim što su srazmerno često prisutni, oni takođe nose podatke o statusu, identitetu i uopšte kako su ljudi u prošlosti izgledali. U ovom radu biće dat kratak osvrt na mogućnosti interpretacije nakita pronađenog u pogrebnim kontekstima u praistoriji.

„Arheologija pogreba”: teorijski okviri za proučavanje pogrebnih konteksta

Pogrebni konteksti zapravo najčešće predstavljaju jedan vid ritualnog depozita, odnosno namernog, strukturiranog odlaganja propraćenog određenim ponavljajućim ritualnim radnjama (Berggren and Nilsson Stutz 2010; Cooper et al. 2020). Mada se pogrebni depoziti obično izdvajaju od drugih ritualnih depozita po tome što su povezani sa sahranjivanjem ljudi, razlike nisu uvek jasne i nedvosmislene, i uopšte definisanje pojedinih vidova depozita i njihova interpretacija veoma su složeni (cf. Cooper et al. 2020). Pogrebni konteksti izuzetno su raznoliki – u pitanju mogu biti pojedinačne sahrane na izolovanom mestu, pojedinačne ili grupne sahrane u okviru naselja, ili zasebne veće celine (nekropole); mogu biti sasvim jednostavni ukopi, grobovi sa manje ili više elaboriranim konstrukcijom, pa sve do impozantnih mauzoleja i kompleksa građevina; mogu biti kenotafi, sekundarno iskorišćene sekularne konstrukcije i drugo (cf. Nilsson Stutz and Tarlow 2013; Parker Pearson 1999). Nalazi u okviru pogreb-

nog konteksta mogu pripadati delovima grobne konstrukcije (na primer, cigle ili kamen), mogu biti predmeti ili drugi materijalni ostaci koji su povezani sa ritualom sahrane (kao što su ostaci hrane, ostaci okera, ostaci cveća), predmeti i materijalni ostaci namerno pohranjeni u grobu (od keramičkih posuda i drugih svakodnevnih, upotrebnih predmeta, do kočija, komada nameštaja i tome sličnog) i, konačno, sami bioarheološki ostaci sahranjene individue (sahranjenih individua) (detaljnije niže u tekstu).

Teorijski okviri za interpretaciju pogrebnih konteksta menjali su se sa razvojem arheologije, paralelno sa drugim promenama u arheološkoj teoriji. Kao što je već napomenuto, počeci istraživanja grobnih konteksta neodvojivi su od samih začetaka arheologije kao nauke i prvih arheoloških istraživanja. Već sredinom 19. veka, danski arheolog Jens Jakob Asmusen Vorse (Jens Jacob Asmusen Worsaae) istakao je značaj pogrebnih nalaza kao dijagnostičke odlike u arheološkom zapisu. On je smatrao da su svi nalazi iz jedne grobne celine najverovatnije pohranjeni istovremeno i da ih upravo ta istovremenost čini istorijski relevantnim (Ekengren 2013, 173). Ovaj kontekstualni princip prostornog i vremenskog povezivanja uticao je da grobni nalazi postanu značajni za tipološke i hronološke studije, koje su bile centralne za rana arheološka istraživanja. Tako je Oskar Montelius (Oscar Montelius), začetnik tipoloških proučavanja u Skandinaviji, u velikoj meri svoj rad zasnivao na pretpostavci da su grobovi zatvorene celine (Ekengren 2013, 173–174).

Interes za istraživanje sahrana je u arheologiji bio stalno prisutan, te su, samim tim, dosta brojni i različiti teorijski okviri za njihovo tumačenje (za druge preglede, cf. Chapman 2003; 2013; Ekengren 2013; Janković 2022; Parker Pearson 1999, između ostalih).

U prvoj polovini 20. veka, pojedini arheolozi nalaze iz grobova koristili su da na osnovu različitog stila predmeta rekonstruišu „plemenske” i druge zajednice; međutim, kako su s vremenom zaključci o etnicitetu postali kontroverzni, fokus je preusmeren na društvene prakse (Härke 2000; 2014, 42; Stout 2013, 21). Istovremeno, sovjetski arheolozi u ovom periodu smatrali su da pogrebni običaji odražavaju osnovne odlike „društvenih struktura pojedinih primitivnih plemena”, i istraživali su da li se i na koji način socijalna diferencijacija odražava u posmrtnim praksama (Aleksin 1983, 137). Različite studije bile su posvećene i proučavanjima promena u pogrebnim običajima, naročito prelasku sa skeletnog sahranjivanja na ritual incineracije, na osnovu kojih su potom vršene rekonstrukcije kulturnih veza i kulturnih uticaja.

Promene u arheološkoj teoriji tokom šezdesetih godina 20. veka obuhvatile su i analize pogrebnih praksi. Tako je 1966. godine na skupu Američke antropološke asocijacije (American Anthropological Association) organizovan simpozijum *The Social dimensions of mortuary practices (Društvene dimenzije pogrebnih praksi)*. Radovi sa skupa objavljeni su pet godina kasnije, u *Memo-*

irs of the Society for American Archaeology no. 25: Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices (Brown ed. 1971). Čak je i Luis Binford (Lewis Binford) publikovao rad u ovom zborniku (Binford 1971), mada se kasnije više nije bavio ovom temom. Binford je u svom radu naročito istakao važnost društvenog konteksta, i preko etnografskih podataka je pokušao da pokaže povezanost društvene organizacije sa pogrebnim praksama. Njegova je hipoteza bila da raznolikost u pogrebnim praksama u jednoj društveno-kulturnoj jedinici direktno odslikava složenost u hijerarhiji statusa i uopšte složenost društvene organizacije (Binford 1971, 14–15).

Premda su radovi u ovom zborniku bili više etnografski i antropološki nego arheološki, uključujući i Binfordov rad, koji nije uključio arheološke podatke, imali su dosta uticaja na arheološku teoriju. Studije slučaja iz ovog zbornika pružile su, između ostalog, osnove za modele za kvantitativne metode analize nekropola, kao merilo za društvene nejednakosti u prošlosti, a sa ciljem rekonstrukcije društvenog položaja i statusa (e.g., Tainter 1975; cf. Chapman 2003, 308).

Kritika ovakvih pristupa usledila je srazmerno brzo. Brojne antropološke studije pokazale su da postoje veliki nesklad i protivrečnosti između društvene realnosti sa jedne, i radnji i materijalne kulture povezane sa pogrebnim kontekstima, sa druge strane (e.g., Hodder 1980; Parker Pearson 1982; Ucko 1969). Tako je, između ostalih, I. Hoder (Ian Hodder) na primeru pogrebnih običaja u Sudanu pokazao da su oni idealizovani i usmereni pre svega da iskažu ideje i simbole čistote i plodnosti, odnosno, oni ne odslikavaju direktno društvene odnose, već ta slika može biti iskrenuta i iskrivljena (Hodder 1980). M. Parker Pearson (Michael Parker Pearson) smatrao je da je pogrebni ritual podložen ideološkim manipulacijama u okviru konstrukcije društvenih strategija. Na osnovu studije sahrana u Engleskoj u moderno i viktorsko vreme, pokazao je da ne postoji povezanost sa troškovima sahrane i materijalnim statusom pokojnika, kao i da postoje promene i trendovi u ulaganju u pogrebne spomenike, koji su bili naročito izraženi u viktorsko vreme, ali su tokom 20. veka bili u opadanju (Parker Pearson 1982).

Arheolozi okupljeni oko postprocesne škole mišljenja posebno su isticali da raniji pristupi ne uzimaju u obzir simboličke aspekte pogrebnih rituala u dovoljnoj meri. Pogrebni konteksti jesu vid simboličke komunikacije, i samim tim ljudi tokom rituala bili su i aktivni učesnici u stvaranju društvene prakse. Pogrebne rituale neophodno je proučavati u širem kontekstu ideoloških ograničenja, političkih manipulacija i ekonomskih transakcija (Chapman 2003, 310). Društveno značenje pogrebnih konteksta neodvojivo je od ritualnog okvira i kako elementi pogrebnog rituala, tako i nalazi iz pogrebnih celina, mogu imati metaforičko i metonimijsko značenje (cf. Tilley 1999, takođe i Ekengren 2013).

Elen-Džejn Pader (Ellen-Jane Pader) naglašavala je da značenje predmeta nije statičko, već zavisi od konteksta, te samim tim rituali kroz koje se formiraju grobovi nisu nepromenljive tradicije, već prakse koje se menjaju. Funkcija i značenje materijalne kulture zavise od kulturnog okruženja i materijalna kultura utiče na društveno delovanje i ideologiju (Pader 1982). Mnogi autori više puta su isticali da se mrtvi ne sahranjuju sami (e.g., Parker Pearson 1993, 203), pa samim tim i sahrane ne odražavaju realnost života sahranjenih osoba, već slike njihovih života i njihove uloge u društvu onakve kakve su ostale u svesti onih koji priređuju sahranu i učestvuju u pogrebnom ritualu (Härke 1994, 32). Brojni autori takođe su isticali da je pogrebni ritual jedan od rituala prelaza, kao i da pogrebne prakse imaju nekoliko svrha – osim da pomognu pokojniku na njegovom putovanju u zagrobni svet, imaju svrhu i da se zajednica živih reorganizuje nakon gubitka jednog od članova (Ekengren 2013).

Takođe, mrtvi mogu biti moćne sile u ljudskim društvima – živi mogu koristiti mrtve u političke svrhe, kao potvrdu legitimiteta društvenog uređenja, mogu biti otelotvorenje prava na zemlju, čuvari tradicija. Živi mogu pripisati mrtvima i druge, aktivne i moćne uloge – mrtvi mogu zahtevati žrtve, kažnjavati, činiti čuda; duhovi predaka mogu biti dobroćudni, ali i opasni (Parker Pearson 1993, 203).

Studije o društvenoj organizaciji i kompleksnosti koje se oslanjaju na podatke iz pogrebnih praksi nisu u potpunosti napuštene, već su prihvatile određene kritike i delom su modifikovane. Tako je Dž. O'Sej (John O'Shea) analizirao društvenu organizaciju bronzanodopske moriške kulture na osnovu podataka sa nekoliko nekropola – koje su bile uloge muškaraca, žena i dece, kako su se menjale sa godinama, do koje mere su socijalne i ekonomske razlike bile prikazane, a koliko sakrivene, i tako dalje (O'Shea 1996).

Novije studije pogrebnih praksi posmatraju ih kao rezultat namernog, strukturiranog delovanja, analiziraju zašto su određeni predmeti odabrani da prikažu statusni i ostale identitete, i naročito ističu metaforička i metonimijska značenja pogrebnih rituala. Grobni nalazi i grobni konteksti imaju veliki uticaj i na teorijske i metodološke novine i u arheologiji 21. veka. S jedne strane, poslednjih godina naročito su brojne i raznovrsne studije fokusirane na pojedinca i na identitete, posebno rodne, bilo da se oslanjaju na podatke iz novijih istraživanja ili daju nove interpretacije ranijih. Sa druge strane, svedoci smo naglog razvoja i stalnog usavršavanja analiza stabilnih izotopa, drevne DNK i drugih analiza bioarheološkog materijala, koje daju nove podatke i otvaraju nove pravce istraživanja kretanja ljudi, zdravlja, kvaliteta života, svakodnevnih aktivnosti, ali i rodni i drugih identiteta, i mnogo toga drugog (e.g., Bonsall et al. 2016; Porčić and Stefanović 2009). Novije studije trude se da budu što sveobuhvatnije, odnosno, da uključe informacije dobijene bioarheološkim, arheometrijskim i drugim analizama i da uporednim analizama podataka o samom ritualu, o nalazima i

bioarheološkim analizama pruže rekonstrukcije društvenih odnosa prošlih zajednica. Tako je, na primer, uporedna studija ishrane na osnovu stabilnih izotopa i pogrebnih priloga na neolitskom lokalitetu Oslonki 1 (Oslonki 1) u današnjoj Poljskoj, ukazala na određene veze između načina ishrane i bogatstva pogrebnih nalaza (Budd et al. 2020). Na području Balkana, može se naročito istaći sveobuhvatna studija Dušana Borića o obrascima pogrebne prakse na lokalitetu Lepenski Vir (Borić 2016).

Pogrebna oprema, pogrebni prilozii

Složenost pogrebnih praksi iziskuje i složene analize koje obuhvataju, sa jedne strane, bioarheološke analize, a sa druge, proučavanje artefakata i ekofakata povezanih sa pogrebnim ritualom. Artefakti otkriveni u vezi sa pogrebnim kontekstom implicirali su i određenu religijsku dimenziju, odnosno, njihovo prisustvo tumačeno je kao „paganski” koncept zagrobnog života, gde su materijalna dobra korisna i bitna (cf. Härke 2014, 42). Zbog toga su često tumačeni kao *darovi* (u hrvatskoj arheologiji uobičajeni termin je *popudbina*), odnosno kao dobra koja se daju pokojniku za putovanje na drugi svet i onostrani život (za više o darovima, cf. Mos 1982).

Ovi arheološki nalazi obeležavaju se na različite načine – kao *pogrebni darovi*, *pogrebni prilozii*, *pogrebni nalazi*, *pogrebni inventar*, *pogrebna oprema*. Raznovrsnost termina prisutna je i u drugim jezicima. Na primer, u engleskom se koriste termini *grave goods*, *burial goods*, *grave offerings*, *burial offerings*, *grave equipment*, i tome slično (cf. Sprague 2005). Ponekad se prave i određene razlike između kategorija; i obično se izvrši podela na predmete koji su direktno povezani sa telom i predmete koji su samo prilog – na primer, nalazi keramičkih posuda često su okarakterisani kao *pogrebni prilog*, a ukrasni predmeti kao *pogrebna oprema*. Pojedini autori predlažu podelu na *grave goods* (*grobnne priloge ili darove*), artefakte koji su namerno položeni i u vezi su sa pokojnikom, *funerary offerings* (*pogrebne ponude ili žrtve*), u šta spadaju životinjski ili biljni ostaci koji su namerno pohranjeni, i *grave inclusions* (*grobnne inkluzije*), odnosno arheološke nalaze poput fragmentovanih artefakata, životinjskih kostiju i drugog, koji su nađeni u grobnom kontekstu, ali nisu u nedvosmislenoj vezi sa pokojnikom (Lazăr and Voicu 2015, 68).

Međutim, granice između ovih kategorija retko se mogu jednostavno povući i određivanje jedne ili druge kategorije istovremeno je tesno isprepletano sa interpretacijom. Na primer, da li su ostaci životinje deo pogrebne gozbe, da li su prineti na žrtvu, da li su pohranjeni da se nađu pokojniku na drugom svetu ili nešto drugo? Da li su arheološki detektovani tragovi biljaka, kao što je cveće, deo pogrebne opreme, odnosno ukrasa pokojnika, deo samog rituala sahrane, i gde je uopšte razlika? Arheološki nalazi iz pogrebnih konteksta, osim što su izuzetno

složeni po svojim funkcijama i značenjima, koje se često i preklapaju, mogu imati višestruke uloge i ne moraju uvek imati isto značenje za sve učesnike rituala.

Nalazi iz pogrebnih konteksta mogu imati specifičnu konotaciju – ekonomsku, društvenu, religijsku, simboličku, emotivnu. Sam proces odabira predmeta koji će biti sahranjeni sa pokojnikom uključuje brojne razloge, međusobno isprepletane. Jednu komponentu predstavljaju tradicije zajednice, religijska verovanja, eshatološki koncepti, sujeverje, društveni razlozi; drugu komponentu čine određeni pojedinačni događaji ili situacije, kao što je smrt u određenim, specifičnim okolnostima – u oružanom sukobu, usled epidemije, prirodne katastrofe, i slično; treća komponenta tiče se samog pokojnika – bioloških odlika poput pola, uzrasta, određenih bolesti ili nedostataka, društvenog statusa (bogatstva, statusa), ličnog statusa i profesionalnih atributa, kao što su određeno zanimanje ili veštine, dok četvrtu komponentu koja utiče na odabir pogrebnih priloga sačinjavaju živi članovi zajednice – oni koji su u rodbinskoj ili drugoj vezi sa pokojnikom, koji tuguju, koji prema pokojniku imaju poštovanje, strah, i drugo (Lazăr and Voicu 2015, 75). Među pogrebnim nalazima mogu biti predmeti koji su bili vlasništvo pokojnika, ili dar ožalošćenih pokojniku; mogu služiti da opreme telo pokojnika za zagrobni život, mogu imati svrhu da spreče pokojnika da se vrati i proganja žive, a mogu i biti odabrani da podsećaju na pokojnikov karakter ili dela (Parker Pearson 1999, 7). Osim toga, pohranjeni predmeti mogu proći i kroz proces transformacije, na primer, mogu biti namerno polomljeni (e.g., Măndescu 2011; Repka 2018).

Hajnrih Herke (Heinrich Härke) izdvojio je nekoliko osnovnih grupa značenja i poruka pogrebnih priloga: oni mogu biti oprema za zagrobni život, neotuđiva svojina pokojnika, mogu predstavljati neki vid ritualnog uništavanja bogatstva (koji se u anglofonoj literaturi često naziva i *potlač*), potom, mogu biti pokazatelj položaja, statusa i identiteta, mogu biti dar pokojniku, dar božanstvima, ali i predstavljati ostatke pogrebne ceremonije. Nadalje, predmeti mogu biti odloženi u grob zato što su nečisti, zarad zaštite mrtvih, ili zarad zaštite živih, kao i u svrhu zaboravljanja, odnosno, pohranjuju se zato što podsećaju na pokojnika (Härke 2014).

Lični ukrasi u pogrebnim kontekstima

Posebno česti nalazi u pogrebnim kontekstima jesu lični ukrasi; štaviše, najbogatiji nalazi ličnih ukrasa iz određenog perioda i/ili iz određene oblasti često su upravo iz pogrebnih konteksta; pogrebni konteksti istovremeno predstavljaju i poslednju etapu u životnoj biografiji ovih predmeta (cf. Appadurai 1986; Caple 2006; Kopytoff 1986)¹ i ovi predmeti mogu sačinjavati bitan deo pogrebnog

¹ do trenutka ulaska u arheološki kontekst

rituala i pogrebne opreme. Samim tim, proučavanje ukrasnih predmeta sa jedne strane, i pogrebnih rituala, sa druge, međusobno utiče na interpretacije.

Pod lične ukrase u najširem smislu grupišu se svi oni nalazi za koje se pretpostavlja da su činili deo odeća, poput kopči ili ukrasa na odeći, i oni za koje se pretpostavlja da su nošeni kao nakit (na rukama, oko vrata, itd.) (cf. Baysal 2019, 3). U arheološkim kontekstima obično se može očuvati samo deo ovih ukrasa, načinjen od određenih materijala (kamen, kost, metal itd.). Deo ličnih ukrasa, kao što su delovi odeće od biljnih ili životinjskih materijala, ukrasi poput perja i slično, i ukrasi na samom telu, među koje spadaju oblici frizure, šminka ili tetovaže, mogu se očuvati samo u izuzetnim okolnostima, ili možemo imati indirektno podatke sa figuralnih predstava.

Lični ukrasi pojavljuju se jako rano u praistoriji, i mnogi autori smatraju ih izuzetno važnim pokazateljima kognitivnih sposobnosti ranih ljudi (Chase and Dibble 1987). Ukrasi na telu imali su ne samo estetsku, nego i društvenu i simboličku ulogu – da pokažu ili osiguraju prestiž, da označe status, identitet (grupni ili individualni) i pripadnost; imali su profilaktičku, apotropejsku, isceliteljsku, lustrativnu ulogu, i mnogo drugog. Praistorijski ukrasni predmeti mogu se naći zaboravljeni, odbačeni, izgubljeni ili ostavljeni na lokalitetima gde su ljudi boravili, ili mogu biti namerno i svesno ostavljeni tokom nekog rituala na posebno određenom mestu, kao što su grobni konteksti.

Nalazi nakita iz grobnih konteksta javljaju se već tokom paleolita (e.g., d'Errico and Backwell 2016). Neki od ovih nalaza naročito se izdvajaju po bogatstvu i raznovrsnosti ukrasnih predmeta – na primer, na lokalitetu Arene Candide (Arene Candide) u Italiji pronađen je skelet sa izuzetno bogatim ukrasima, od kojih su neki bili deo odeće (Borrello 2004). Ovaj i slični nalazi pružaju, sa jedne strane, određene podatke o pogrebnom ritualu (da pokojnici nisu sahranjivani bez ičega, već u određenoj opremi, odnosno da je vršena određena priprema tela, verovatno propraćena ritualnim radnjama), a sa druge, podatke o tome koje su vrste nakita bile zastupljene, na koji način su mogle biti nošene, kao i kojom količinom ukrasa je jedna zajednica (ili individua) u nekom trenutku raspolagala, koja je mogla biti sahranjena zajedno sa pokojnikom.

Obično se pretpostavlja da su ukrasi nađeni u grobnom kontekstu i pripadali sahranjenoj individui i uglavnom se interpretiraju kao pokazatelj statusa, prestiža i/ili drugih vidova identiteta. Tako, na primer, F. Falander i T. Estigard smatraju da su predmeti koji prate pokojnika, poput nakita ili ukrasa, bili u njegovom/njenom vlasništvu i da su potomci odabrali one predmete koji su bili obavezni ili poželjni, a u skladu sa kulturnim, ritualnim i religijskim normama (Fahlander and Oestigaard 2008, 7). Isti autori, doduše, napominju da predmeti položeni u grob mogu biti i povezani sa različitim društvenim odnosima pokojnika sa učesnicima pogrebnog rituala, i navode primere kada se u grobove polažu predmeti koji nisu lično vlasništvo, već označavaju novi socijalni status pokojnikovih srodnika (Fahlander and Oestigaard 2008, 7–9).

U studijama često preovlađuje tumačenje ličnih ukrasa kroz prizmu prestiža, odnosno tumače se kao pokazatelj društvenog položaja pokojnika i kao mogući pokazatelj društvene nejednakosti. Međutim, simbolička značenja ličnih ukrasa znatno su šira, ali se ne uzimaju u dovoljnoj meri u obzir prilikom interpretacije. Osim toga, proučavanja ukrasnih predmeta iz pogrebnih konteksta nisu uvek sveobuhvatna, već su fokusirana na jedan ili drugi aspekt – analize samih ukrasnih predmeta obično su najviše usmerene na tipološko-tehnološke aspekte i ne osvrću se uvek u dovoljnoj meri na dijapazon mogućnosti simboličkih značenja koja pruža kontekst nalaza, dok, sa druge strane, ukoliko je fokus na studiji pogrebnih praksi, nisu uvek uzeti u obzir svi podaci koji se mogu dobiti kroz detaljnu analizu ukrasa, poput tragova upotrebe.

Cilj ovog rada nije da pruži iscrpan pregled dosadašnjih interpretacija, niti da detaljnu kritiku pristupa u dosadašnjim analizama, već da ukaže na širok raspon mogućnosti u tumačenjima. Odabrano je nekoliko studija ukrasnih predmeta iz pogrebnih konteksta iz neolita i iz bronzanog doba u jugoistočnoj Evropi koje su dovoljno ilustrativne za ovu priliku, odnosno, koje nude tumačenja izvan pojednostavljene hipoteze o nakitu kao oznaci (visokog) statusa, bogatstva pojedinca i mogući indikator prisustva hijerarhije. Ovi primeri pokazuju, između ostalog, da detaljnija analiza tragova upotrebe može doprineti boljem razumevanju biografije predmeta, ali i njihove povezanosti sa sahranjenom individuumom, kao i ukazati na moguća simbolička značenja. Osim toga, primeri iz neolitskog perioda na tlu Srbije posebno su zanimljivi zbog svoje izuzetnosti, preciznije, radi se o gotovo jedinstvenim primerima sahrana u vinčanskoj kulturi, pa su samim tim izazovi za tumačenja veći; međutim, kako se mali broj istraživača odvažio da ponudi hipoteze vezane za ove pogrebne kontekste i pogrebne nalaze, ovde su ti primeri odabrani da bi se ukazalo na lepezu mogućnosti i potencijalne pravce u budućim istraživanjima. Analiza ukrasnih predmeta od koštanih sirovina sa lokaliteta moriške kulture odabrana je zato što koštane sirovine mogu imati dodatnu simboličku vrednost (kako kao pokazatelj prestiža, tako i apotropejsku i profilaktičku vrednost) koja proističe iz samog porekla sirovine od žive životinje (cf. Choyke 2010), odnosno, tesno je povezana sa simboličkim vrednostima pripisanim određenoj životinji, te su samim tim ilustrativan primer mogućnosti u tumačenjima značenja ukrasnih predmeta.

Ukrasni predmeti u neolitskim pogrebnim kontekstima u jugoistočnoj Evropi

Pogrebni konteksti iz neolitskog perioda na tlu Srbije izuzetno su retki, te su istraživači najviše pažnje posvetili samom pogrebnom ritualu (kao što su položaj tela, organizacija ukopa i slično), dok su pogrebne priloge analizirali u

manjoj meri. Tokom kasnog neolita i ranog eneolita, centralni Balkan i susedne oblasti naseljavale su zajednice koje se obično označavaju kao nosioci vinčanske kulture. U arheološkom zapisu danas nam je poznat izuzetno veliki broj naselja ove kulture (cf. Srejović ed. 1988), dok su arheološki tragovi o pogrebnim ritualima minimalni, toliko da su u ranim fazama istraživanja vinčanske kulture pojedini autori čak smatrali da su pripadnici ove zajednice svoje mrtve izlagali u prirodi bez ikakvog rituala sahranjivanja (cf. Grbić 1934, 41–42).

Prvi podaci o ritualu sahranjivanja u vinčanskoj kulturi potiču iz dvadesetih godina 20. veka, kada je otkriven lokalitet Botoš – Živanića Dolja u Banatu. Lokalitet je bio već velikim delom devastiran kada je Miodrag Grbić došao do njega i sproveo manja istraživanja na preostalom delu lokaliteta (Grbić 1934). Sam Grbić istražio je deset grobova, većinom bez „grobnih darova”. U zbirci Narodnog muzeja u Zrenjaninu danas se čuva srazmerno bogat pokretni materijal, koji je u muzej doneo Lazar Nikolić, učitelj iz Botoša, koji je i otkrio lokalitet (Marinković 2010). Međutim, tačni uslovi nalaza za ove predmete nisu poznati, odnosno, mada su označeni kao „grobni dar”, nije sigurno da li su zaista nađeni u grobnim celinama (na skeletima ili uz njih) ili u nekim zasebnim arheološkim celinama na ovom lokalitetu (koje su već bile devastirane u trenutku pronalaska ili jednostavno nisu uočene prilikom prikupljanja arheološkog materijala). Među ovim materijalom nalaze se keramičke posude, narukvice i perle od morskih školjki *Glycymeris* i *Spondylus*, perle i privesci od različitih materijala, zoomorfne kamene figurine, kameni predmeti obeleženi kao *amuleti*, kao i utilitarni predmeti, od čega su najbrojnije glačane kamene alatke (Marinković 2010). Snežana Marinković je ove predmete okarakterisala kao *prestizhne* i *kulturne*, ali zaključuje da, iako su svakako na Botošu sahranjeni pokojnici različitog socijalnog statusa, nema elemenata za zaključivanje o tome na čemu počiva *jasno diferencirani iskazani status pokojnika* (Marinković 2010, 27).

Zanimljivo je uočiti da su neki od ovih tipova ukrasnih i neutilitarnih predmeta od kamenih i koštanih sirovina sasvim nepoznati ili izuzetno retki nalazi u naseljima vinčanske kulture, kao što su kamene figurine, i/ili se nalaze visoko istrošeni i fragmentovani, najverovatnije usled intenzivne upotrebe, kao što su narukvice od školjki (cf. Vitezović and Antonović 2020). Međutim, podaci o prisustvu i eventualnom intenzitetu tragova upotrebe na ovim predmetima nisu dostupni, tako da nije moguće utvrditi da li su možda neki od njih nošeni retko (u posebnim situacijama) ili su čak napravljeni namenski za sahranu.

Sledeći podaci o pogrebnim ritualima dobijeni su tokom istraživanja lokaliteta Gomolava u Sremu (Borić 1996; Jovanović 2015). Marija Jovanović (2015), koja je dala iscrpan pregled arheoloških podataka o ovoj nekropoli, pogrebne nalaze ukratko je okarakterisala kao *statusne simbole pokojnika*. Više pažnje posvetila je jedino nalazima alatki od glačanog i okresanog kamena. Za glačane kamene alatke (sekire) smatra da označavaju „ratničku pripadnost

pokojnika plemenskoj zajednici ali i simbol diferencijacije” (Jovanović 2015, 31). Prisustvo ovih i drugih alatki od kamena objašnjava njihovim simboličkim značajem jer se smatra da su korišćeni za obredne svečanosti i žrtvovanje (Jovanović 2015, 31).

D. Borić (1996) analizirao je društvene odnose u ranom i kasnom neolitu na osnovu dostupnih podataka o sahranjivanju u starčevačkoj i vinčanskoj kulturi, sa posebnim akcentom upravo na nalaze sa Gomolave. Na osnovu pola, uzrasta i povezanih pogrebnih priloga, zaključio je da postoji izvesna vertikalna stratifikacija u neolitskim društvima.

Kada se radi o nalazima nakita, zanimljivo je da je jedan grob muškarca (grob br. 12) na Gomolavi imao narukvicu od bakra, dok su tri groba dece takođe imala ukrasne predmete: u grobu br. 8 nađeno je sedam bakarnih perli, grob br. 10 imao je amulet od terakote, dok su u grobu br. 14 nađene koštane perle, što je D. Borić protumačio kao nasleđeni status (Borić 1996, 81–82). Prisustvo ukrasa izrađenih od bakra izuzetno je zanimljivo, pošto je ovo sasvim nova sirovina u vinčanskoj kulturi; predmeti od bakra razmerno su malobrojni i prisutni samo u pojedinim vinčanskim naseljima, te se smatraju prestižnim (cf. Antonović 2002; Balaban 2017; Radivojević and Rehren 2021a; 2021b). Nisu dostupni podaci o tome postoje li tragovi upotrebe na koštanim perlama,² ali je zanimljivo uočiti da ovakvi nalazi nisu poznati sa vinčanskih naselja, odnosno, poznate su samo perle izrađene od drugih materijala, kao što su ljušture školjki i kamen (cf. Vitezović and Antonović 2020). To otvara pitanje da li su perle od kostiju korišćene svakodnevno, samo u određenim (retkim) prilikama ili su načinjene upravo za sahranu, kao i da li su zaista odraz (nasleđenog višeg) statusa ili imaju (još) neko značenje, kao što je oznaka starosnog ili nekog drugog identiteta, dar pokojniku, žrtveni dar...

Analiza pogrebnih nalaza sa kasnoneolitske nekropole Černavoda – Kolumbija D (Cernavodă – Columbia D) u Rumuniji pružila je zanimljive podatke o biografiji predmeta (Kogălniceanu 2020). U grobovima su pronađeni raznovrsni predmeti, uključujući nakit, figurine i upotrebne predmete od različitih materijala, od kojih su neki imali duge životne biografije, neki srednje dužine, a neki sasvim kratke. Ukrasni predmeti i figurine izrađeni od *Spondylus* školjki i od mermera imali su najduže životne biografije – bili su veoma dugo u upotrebi pre momenta pohranjivanja i pojedini su čak pretrpeli popravke i promene forme i namene, odnosno recikliranje. Glačane kamene alatke takođe spadaju u ovu kategoriju; osim što su dugo bile u upotrebi, pojedine su i popravljane. Iako su

² Eksperimenti su pokazali da se tragovi upotrebe na predmetima izrađenim od koštanih sirovina formiraju srazmerno brzo; na primer, studija M. Margarit (Mărgărit 2022) pokazala je da se već posle tri meseca nošenja mogu uočiti istrošenost i deformacije na perforacijama, dok je posle godinu dana primetna makroskopska ugačanost po celoj površini predmeta.

raniji istraživači smatrali da su ovi predmeti bili nekorišćeni, ova analiza pokazala je da se zapravo radi o predmetima na kojima je aktivni deo propravljen, zaoštren, sa očitom namerom da se i dalje koristi. Pojedine kamene alatke imale su životne biografije srednje dužine, zajedno sa keramičkim i koštanim predmetima – u pitanju su predmeti koji su bili korišćeni tokom određenog vremena pre nego što su pohranjeni u grob. Treću grupu čine predmeti kratke životne biografije, koji su, po svemu sudeći, izrađeni upravo u svrhu pohranjivanja u grobovima – većinom se radi o keramičkim predmetima, koje R. Kogalniceanu tumači kao nekvalitetno izrađene, tačnije, navodi da su nedovoljno pečeni i zaključuje da nisu ni bili namenjeni svakodnevnoj upotrebi. Ovi su predmeti i izrađeni lokalno, za razliku od predmeta od spondilus školjki, koji su nabavljeni sa veće udaljenosti (Kogalniceanu 2020).

Ukrasni predmeti od koštanih sirovina u moriškoj kulturi

Srazmerno bogati nalazi ličnih ukrasa nađeni su i na nekropolama bronzanodopske moriške kulture, Ostojićevu i Mokrinu. Obe nekropole smeštene su u severnom Banatu, istraživane tokom druge polovine 20. veka, i predstavljaju za sada najveće istražene nekropole bronzanog doba na tlu Srbije (Girić 1971; Milašinović 2009; O’Shea 1996). Veći broj autora bavio se ovim nekropolama i tumačenjima nalaza sa njih i one i dalje pružaju nove informacije (O’Shea 1996; Milašinović 2009; Porčić and Stefanović 2009; Krečković Gavrilović 2023; između ostalih). Ovde ćemo se osvrnuti samo na lične ukrase od koštanih sirovina (detaljnije u Vitezović 2017; 2021a; 2021b, cf. Ljuština et al. 2019).

Koštane sirovine obuhvataju sve tvrde sirovine životinjskog porekla – kosti, zube, rogove, ljušturu mekušaca, kojima je zajedničko kako poreklo od živih životinja, slične fizičko-hemijske i mehaničke odlike, tako i tehnologija obrade (cf. Vitezović 2016). Mada je ovo period kada su ukrasni predmeti od novih materijala, tačnije, od metala, ušli u širu upotrebu, i verovatno predstavljali (i) prestiž, koštane sirovine koriste se i dalje. Njihova simbolička vrednost mogla je biti u samom poreklu od određene životinje, pojedine sirovine, poput marinskih školjki, nabavljane su iz velike udaljenosti, a moguće je i da su cenjene bile određene karakteristike poput tvrdoće, glatkih, sjajnih površina, boje, i drugo (cf. Antonović et al. 2018; Vitezović and Antonović 2020). Ukrasni predmeti od koštanih sirovina otkriveni su u ukupno 85 (od 312) grobova na Mokrinu i u dvadeset (od ukupno 77 grobova moriške kulture) na Ostojićevu, odnosno, gotovo jedna trećina grobova sadržala je nakit od koštanih sirovina. Tipološki, ovi ukrasi obuhvataju sledeće: cilindrične perle izrađene od kostiju, perle od mekušaca *Dentalium*, ukrasne igle izrađene od dugih kostiju (ponekad sa perforacijom), priveske od perforiranih zuba i od perforiranih ljuštura mekušaca, i ukrase ostalih oblika, izrađenih od različitih skeletnih elemenata, koji se javljaju

u jednom do dva primerka (kao što su kružne i aplikacije nepravilnih oblika) (Girić 1971; Vitezović 2017; 2021a; 2021b).

Najbrojniji su privesci od zuba. Najvećim delom koriste se kanini domaćeg psa (*Canis familiaris*), ali se u manjem broju sreću i zubi jelena (*Cervus elaphus*), govečeta (*Bos taurus*), svinje (*Sus scrofa*) i konja (*Equus sp.*). Izrađivani su jednostavno, tako što se na korenu zuba napravi perforacija pomoću svrdla; obično bušenjem sa dve strane. Broj zuba u pojedinačnim grobovima varira; na primer, na Ostojićevu u grobu br. 35 nađen je samo jedan zub, dok je u grobu br. 79 nađeno 26 zuba. Zanimljivo je i da su perforirani zubi pasa vezani pre svega za ženske grobove, tako da možda predstavljaju rodni identitet i/ili društveni status (poput bračnog).

Osim što varira broj perforiranih zuba, na njima se mogu uočiti i razlike u tragovima upotrebe – dok su pojedini primerci minimalno iskorišćeni, na nekim su perforacije naglašeno istrošene, pa čak i deformisane od upotrebe, i ima tragova popravljavanja. To pokazuje da se radi o ukrasima koji su korišćeni tokom života, a ne izrađivani posebno za sahranu. Štaviše, u okviru jednog groba prisutni su zubi sa različitim intenzitetom korišćenja. To bi moglo upućivati na različite razloge – moguće je da su tokom života individue komadi nakita dopunjavani, moguće je da su neki i nasleđivani, ali i da je neki komad dodat tokom rituala sahrane, kao dar pokojniku, kao amulet i/ili iz nekog drugog razloga (cf. gore moguće interpretacije koje daje Härke 2014). Darivanje nekog dela nakita možda je povezano i sa ritualnom fragmentacijom predmeta (cf. Chapman 2000), gde je deo jednog ukrasa odvojen i predat drugome (što istovremeno uključuje i metonimijsku simboličku vrednost, odnosno, *pars pro toto* princip). Perforirani zubi pasa nađeni su i u naseljima moriške kulture; na primer, jedan primerak potiče sa lokaliteta Pećika u Rumuniji (Pecica-Șanțul Mare) (Nicodemus and Lemke 2016), što potvrđuje da se radi o ukrasima koji su korišćeni i tokom života.

Slična visoka istrošenost pojedinih primeraka nakita može se uočiti i kod raznovrsnih privezaka i aplikacija izrađenih od ljuštura školjki.

Pojedini od ovih ukrasnih predmeta možda su odslikavali i status i bogatstvo, kao što su ukrasi od mekušaca vrste *Columbella* (Ljuština et al. 2019; Vitezović 2017; 2021). Ove su ljuštire malih dimenzija, modifikovane u neku vrstu perli jednostavnim dodavanjem perforacije, i korišćene su najverovatnije kao ukras na odeći, sudeći po položaju u kom su nađene u odnosu na skelet. Srazmerno su retke – na primer, na Ostojićevu su prisutne u svega tri groba, od čega je najveći broj, sedam komada, iz groba br. 208. Na Mokrinu su nešto češće, ali je od posebnog značaja što se nalaze u grobovima u kojima su bili prisutni i ukrasni predmeti od zlata – od trinaest grobova u kojima su nađeni zlatni predmeti, pet je imalo i *Columbella* perle. Sa druge strane, na moriškim nekropolama u današnjoj Mađarskoj ukrasi od *Columbella* mekušaca bili su malobrojni i poznati

samo sa dva lokaliteta (O'Shea 1996). I *Columbella* perle bile su dosta istrošene, što pokazuje da su korišćene tokom života, a to potvrđuje i jedan primerak nađen u naselju, na lokalitetu Pećika (Nicodemus and Lemke 2016, fig. 2b).

Zaključna razmatranja

Grobni kontekst i karakter samih grobnih nalaza međusobno se dopunjuju u interpretaciji, ali i utiču na interpretaciju. Grobni prilozi imaju višestruka značenja istovremeno, i isto tako mogu imati različita značenja i različitu vrednost za pojedinačne učesnike pogrebnog rituala. Kao što je Parker Pirson istakao, proučavanje varijacija među pogrebnim priložima je komplikovana slagalica u kojoj mnogi delovi nedostaju (Parker Pearson 1999, 11). Pogrebni prilozi i oprema nisu samo namenjeni pokojnicima na njihovom putu na drugi svet, niti su jednostavno ogledalo prošlih života.

Nalazi ličnih ukrasa iz praistorijskih pogrebnih konteksta neretko su najbrojniji i najbolje očuvani ukrasi za neki arheološki fenomen (period, regiju, kulturnu grupu) i pružaju, osim podataka o izborima sirovina, tehnološkim i morfološkim odlikama, i informacije o načinu korišćenja. Nakit je mogao imati apotropejsku, profilaktičku, lustrativnu, kao i estetsku funkciju, mogao je iskazivati različite vidove identiteta (grupnih ili individualnih), mogao je biti odraz statusa, bogatstva ili prestiža tokom života osobe koja ga je upotrebljavala. Međutim, tumačenje ličnih ukrasa samo kroz prizmu (visokog) statusa i hijerarhije u pogrebnim kontekstima je nepotpuno. Postojeća značenja i funkcije nakita se davanjem uloge u pogrebnom ritualu proširuju – lični ukrasi mogu imati emotivni značaj, ali isto tako mogu odražavati i druge ritualne prakse, kao što je odlaganje nečistih predmeta i drugo. Mada u velikom broju slučajeva u arheološkom zapisu nema dovoljno elemenata da se opredele moguće funkcije i simboličke vrednosti ukrasnih predmeta, neophodno je imati na umu moguća različita značenja, kao i da se ona međusobno ne isključuju.

Reference

- Alekshin, V. A. 1983. "Burial Customs as an Archaeological Source". *Current Anthropology* 24 (2): 137–149.
- Antonović Dragana, Selena Vitezović and Vidan Dimić. 2017. "Life in white: Symbolism and importance of the white colour in the Neolithic in the Balkans". In *International Symposium of Archaeology Vita est Vita 4*, edited by Zoran Rujak, Vane Sekulov, Duško Cvetanov, 26-37. Acta Musei Tiberiopolitani, vol 2. Strumica: NI Institute for Protection of Cultural Monuments and Museum Strumica.
- Antonović, Dragana. 2002. "Copper processing in Vinča: new contributions to the thesis about metallurgical character of Vinča culture". *Starinar n.s.* 52: 27–45.

- Balaban, Radmila. 2017. "Copper artefacts and their social role in the Vinča culture". In *Archaeotechnology studies: Raw material exploitation from prehistory to the Middle Ages*, edited by Selena Vitezović and Dragana Antonović, 85–115. Belgrade: Serbian Archaeological Society.
- Batović, Šime. 1979. "Jadranska zona". In *Praistorija jugoslovenskih zemalja II: Neolit*, edited by Alojz Benac, 473–634. Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH.
- Baysal, Emma. 2019. *Personal Ornaments in Prehistory: An exploration of body augmentation from the Palaeolithic to the Early Bronze Age*. Oxford: Oxbow books.
- Berggren, Åsa and Liv Nilsson Stutz. 2010. "From spectator to critic and participant: A new role for archaeology in ritual studies". *Journal of Social Archaeology* 10 (2), 171–197. <https://doi.org/10.1177/1469605310365039>
- Binford, Lewis. 1971. "Mortuary Practices: Their Study and their Potential". In *Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices*, edited by James A. Brown, 6–29. Washington, D.C.: Society for American Archaeology, *Memoirs of the Society for American Archaeology* 25.
- Bonsall, Clive, Gordon T. Cook, R. E. M. Hedges, Thomas F. G. Higham, Catriona Pickard, and Ivana Radovanović. 2016. "Radiocarbon and Stable Isotope Evidence of Dietary Change from the Mesolithic to the Middle Ages in the Iron Gates: New Results from Lepenski Vir". *Radiocarbon* 46 (1): 293–300. <https://doi.org/10.1017/S0033822200039606>.
- Borić, Dušan. 1996. "Social dimensions of mortuary practices in the Neolithic: A case study". *Starinar* 47: 67–83.
- Borić, Dušan. 2016. *Posmrtni obredi na Lepenskom Viru. Obrasci pogrebne prakse: iskopavanja Dragoslava Srejića (Deathways at Lepenski Vir. Patterns in mortuary practice: excavations of Dragoslav Srejić)*. Beograd: Srpsko arheološko društvo.
- Borrello, Maria. 2004. "Le conchiglie nella preistoria e nella protostoria". *Preistoria Alpina* suppl. 1, vol. 40: 19–42.
- Brown, James A. ed. 1971. *Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices*. Washington, D.C.: Society for American Archaeology, *Memoirs of the Society for American Archaeology* 25.
- Budd, Chelsea, Peter Bogucki, Malcolm Lillie, Ryszard Grygiel, Wiesław Lorkiewicz, and Rick Schulting. "All Things Bright: Copper Grave Goods and Diet at the Neolithic Site of Osłonki, Poland". *Antiquity* 94, no. 376: 932–947. <https://doi.org/10.15184/aqy.2020.102>.
- Chapman, John. 2000. *Fragmentation in Archaeology. People, Places and Broken Objects in the Prehistory of South Eastern Europe*. New York: Routledge.
- Chapman, Robert. 2003. "Death, society and archaeology: the social dimensions of mortuary practices". *Mortality* 8 (3): 305–312. DOI: 10.1080/13576270310001599849
- Chapman, Robert. 2013. "Death, Burial, and Social Representation". In *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*, edited by Liv Nilsson Stutz and Sarah Tarlow, 47–57. Oxford: Oxford Academic, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199569069.013.0004>

- Chase, Philip G. and Harold L. Dibble. 1987. "Middle paleolithic symbolism: A review of current evidence and interpretations", *Journal of Anthropological Archaeology* 6 (3): 263-296. [https://doi.org/10.1016/0278-4165\(87\)90003-1](https://doi.org/10.1016/0278-4165(87)90003-1).
- Choyke, Alice M. 2010. "The Bone is the Beast: Animal Amulets and Ornaments in Power and Magic". In *Anthropological Approaches to Zooarchaeology: Colonialism, Complexity, and Animal Transformations* edited by Alice Choyke, Douglas Campana, Pam Crabtree, Susan D. DeFrance and Justin Lev-Tov, 197 – 209. Oxford: Oxbow books.
- d'Errico, Francesco and Lucinda Backwell. 2016. "Earliest evidence of personal ornaments associated with burial: The Conus shells from Border Cave". *Journal of Human Evolution* 93: 91–108. <https://doi.org/10.1016/j.jhevol.2016.01.002>.
- Ekengren, Fredrik. "Contextualizing Grave Goods: Theoretical Perspectives and Methodological Implications". In *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*, edited by Liv Nilsson Stutz and Sarah Tarlow, 173–192. Oxford: Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199569069.013.0010>
- Girić, Miodrag. 1971. *Mokrin. Nekropola ranog bronzanog doba*. Washington, Kikinda and Beograd: Smithsonian Institution – Washington, Narodni muzej Kikinda and Arheološko društvo Jugoslavije.
- Grbić, Miodrag. 1934. "Neolitsko groblje u Botošu kod Vel. Bečkereka". *Starinar* VIII-IX: 40–58.
- Fahlander, Frederik and Terje Oestigaard. 2008. "The Materiality of Death: Bodies, Burials, Beliefs". In *The Materiality of Death. Bodies, burials, beliefs*, edited by Frederik Fahlander and Terje Oestigaard, 1-16. Oxford: BAR International Series 1768.
- Härke, Heinrich. 2000. "Social analysis of mortuary evidence in German protohistoric archaeology". *Journal of anthropological archaeology* 19 (4): 369–384. <https://doi.org/10.1006/jaar.2000.0364>
- Härke, Heinrich. 2014. "Grave goods in early medieval burials: messages and meanings". *Mortality* 19 (1): 41–60. <http://dx.doi.org/10.1080/13576275.2013.870544>
- Hodder, Ian. 1980. "Social structure and cemeteries: a critical appraisal". In *Anglo-Saxon Cemeteries*, edited by Philip Rahtz, Tania Dickinson and Lorna Watts, 161–169. Oxford: BAR British Series 82.
- Janković, Marko A. 2022. "Social and Economic Status of the Dead: Burials in the Period of Early Christianity". *Etnoantropološki Problemi Issues in Ethnology and Anthropology* 17 (3): 969–984. <https://doi.org/10.21301/eap.v17i3.8>.
- Jovanović, Marija. 2015. "Gomolava, Hrtkovci – vinčanska nekropola". *Rad Muzeja Vojvodine* 57: 7–60.
- Kogălniceanu, Raluca. 2020. "Useful, beautiful or ritual? The life biography of grave goods from a Prehistoric burial ground". In *The Life Biography of Artefacts and Ritual Practice: With case studies from Mesolithic-Early Bronze Age Europe*, edited by Mathias Bjørneved-Ahlqvist and Peter Bye-Jensen, 61–69. Oxford: British Archaeological reports S2991.
- Krečković Gavrilović, Marija. 2023. "Better Teeth, Better Health? The Relationship Between Enamel Hypoplasia and Osteological Stress Markers in Eba Population of Northern Serbia". *Arheologija i prirodne nauke* 19: 21–37. https://doi.org/10.18485/arhe_apn.2023.19.2

- Lazăr Cătălin and Mădălina Voicu. 2015. "The distortion of archaeological realities through objects: a case study". In *Homines, Funera, Astra 2. Life beyond Death in Ancient Times (Romanian Case Studies). Proceedings of the International Symposium on Funerary Anthropology 23-26 September 2012, '1 Decembrie 1918' University (Alba Iulia, Romania)*, edited by Raluca Kogălniceanu, Mihai Gligor, Roxana-Gabriela Curcă and Susan Stratton, 67–78. Oxford: Archaeopress.
- Ljuština, Marija, Marija Krečković, and Teodora Radišić. 2019. "Notes on Columbella shells from the Bronze Age necropolis Mokrin, Northern Serbia". In *Digging in the Past of Old Europe. Studies in Honor of Cristian Schuster at his 60th Anniversary*, edited by Valeriu Sîrbu, Alexandra Comşa and Dimitru Hortopan, 189–201. Târgu Jiu – Brăila: Editura Istros a Muzeul Brăilei "Carol I".
- Măndescu, Dragoş. 2012. "Killing the Weapons. An Insight on Graves with Destroyed Weapons". In *Late Iron Age Transylvania Iron Age rites and rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the international colloquium from Târgu Mureş*, edited by Sándor Berecki, 343–356. Târgu Mureş: Editura Mega.
- Mărgărit, Monica. 2022. "Shell gastropods as prehistoric adornments at the Lower Danube: archaeological and experimental data". In *Recreating artefacts and ancient skills: from experimentation to interpretation*, edited by Monica Mărgărit and Adina Boroneanţ, 163–181. Târgovişte: Cetatea de Scaun.
- Marinković, Snežana. 2010. "Arheološki materijal sa nalazišta Živanićeva Dolja iz Zbirke Narodnog muzeja u Zrenjaninu – vinčanska kultura". *Rad Muzeja Vojvodine* 52: 21–36.
- Milašinović, Lidija. 2009. "Osvrt na moguću rekonstrukciju društvene strukture na moriškom sloju nekropole u Ostojićevu". *Rad Muzeja Vojvodine* 51: 65–70.
- Nicodemus Amy. and Ashley K. Lemke. 2016. "Specialized bone working in the bronze age? The organization of production at Pecica-Şanţul Mare, Romania". *Cuadernos del Instituto Nacional de Antropología y Pensamiento Latinoamericano – Series Especiales* 3/2: 103–20.
- Nilsson Stutz, Liv, and Sarah Tarlow eds. 2013. *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*. Oxford: Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199569069.001.0001>
- O'Shea, John M. 1996. *Villagers of the Maros. A Portrait of an Early Bronze Age Society*. New York/London: Plenum Press.
- Pader, Ellen.-Jane. 1982. *Symbolism, Social Relations and the Interpretation of Mortuary Remains*. Oxford: British Archaeological Reports.
- Parker Pearson, Michael. 1982. "Mortuary practices, society and ideology: An ethnoarchaeological study". In *Symbolic and structural archaeology*, edited by Ian Hodder, 99–114. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parker Pearson, Michael. 1999. *The Archaeology of Death and Burial*. Stroud: Sutton Publishing.
- Parker Pearson, Mike. 1993. "The Powerful Dead: Archaeological Relationships between the Living and the Dead". *Cambridge Archaeological Journal* 3 (02): 203–229. DOI: 10.1017/S0959774300000846,
- Porčić, Marko and Sofija Stefanović. 2009. "Physical activity and social status in Early Bronze Age society: The Mokrin necropolis". *Journal of Anthropological Archaeology* 28 (3): 259–273. <https://doi.org/10.1016/j.jaa.2009.06.001>.

- Radivojević, Miljana and Thilo Rehren. 2021a. "Chapter 11: Belovode: technology of metal production". In *The Rise of Metallurgy in Eurasia: Evolution, Organisation and Consumption of Early Metal in the Balkans*, edited by Miljana Radivojević, Benjamin W. Roberts, Miroslav Marić, Julka Kuzmanović Cvetković, and Thilo Rehren, 123–151. Oxford: Archaeopress, <https://doi.org/10.2307/jj.15136040>.
- Radivojević, Miljana and Thilo Rehren. 2021b. "Chapter 26: Pločnik: technology of metal production". In *The Rise of Metallurgy in Eurasia: Evolution, Organisation and Consumption of Early Metal in the Balkans*, edited by Miljana Radivojević, Benjamin W. Roberts, Miroslav Marić, Julka Kuzmanović Cvetković, and Thilo Rehren, 301–316. Oxford: Archaeopress, <https://doi.org/10.2307/jj.15136040>.
- Repka, Dominik. 2018. "Intentionally broken vessels in Celtic graves: Evidence of funerary rites in the La Tène period". *Arheološki zvezki* 70(2): 239–259. <https://doi.org/10.35686/AR.2018.9>
- Sprague, Roderick. 2005. *Burial Terminology. A Guide for Researchers*. Lanham: AltaMira Press.
- Srejović, Dragoslav. ed. 1989. *The Neolithic of Serbia. Archaeological research 1948-1988*. Beograd: The University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Centre for Archaeological Research.
- Stout, Adam. 2013. "Cultural History, Race, and Peoples". In *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*, edited by Liv Nilsson Stutz and Sarah Tarlow, 17–26. Oxford: Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199569069.013.0002>
- Tainter, Joseph A. 1975. "Social Inference and Mortuary Practices: An Experiment in Numerical Classification". *World Archaeology* 7(1): 1–15.
- Tilley, Christopher. 1999. *Metaphor and Material Culture*. Oxford: Blackwell.
- Ucko, Peter. 1969. "Ethnography and Archaeological Interpretation of Funerary Remains". *World Archaeology* 1: 262–80.
- Vitezović, Selena and Dragana Antonović. 2020. "Jewellery from osseous and lithic raw materials in the Vinča culture". In *Beauty and the eye of the beholder. Personal adornments across the millennia*, edited by Monica Mărgărit and Adina Boroneanț, 87–100. Târgoviște: Cetatea de Scaun.
- Vitezović, Selena. 2016. *Metodologija proučavanja praistorijskih koštanih industrija*. Beograd: Srpsko arheološko društvo.
- Vitezović, Selena. 2017. "Osseous raw materials as ornaments in the Bronze Age: the case study of Mokrin." In *Archaeotechnology studies: Raw material exploitation from prehistory to the Middle Ages*, edited by Selena Vitezović and Dragana Antonović, 59–84. Belgrade: Serbian Archaeological Society.
- Vitezović, Selena. 2021a. "Osseous artifacts from the Maros-culture necropolis at Ostojićevo (northern Serbia)". In *Bones at a crossroads. Integrating Worked Bone Research with Archaeometry and Social Zooarchaeology*, edited by Marcus Wild, Bethany A. Thurber, S. Rhodes and Christian Gates St-Pierre, 99–118. Leiden: Sidestone Press.
- Vitezović, Selena. 2021b. "The use of mollusc shells for ornaments in the Bronze Age of the southern Carpathian basin". *Interdisciplinary studies / Interdisciplinarni izsledvanja* XXVII: 59-7.

Wilkin, Neil, Rafie Cecilia, Jennifer Wexler, Melanie Giles and Duncan Garrow. 2024. "Materializing Mortality: Re-enchanting Grave Goods in the British Museum Using Mixed-method Approaches to Audience Research". *Curator: The Museum Journal* 00 (0): 1–24. <https://doi.org/10.1111/cura.12625>.

Selena Vitezović
Institute of Archaeology, Belgrade

Personal Ornaments and Burial Rites in Prehistory

Archaeological burial contexts are among particularly attractive topics for both experts – archaeologists, and wider audiences. The reasons behind this are partially the rich, attractive portable finds that are usually associated with these contexts, but also the interpretative potential, i.e., insight into rituals and symbolic values of people in the past.

Archaeological finds from burial contexts are very diverse in their nature and function, and may include parts of burial constructions, remains of rituals, objects placed along the deceased and objects placed on the deceased. The interpretation of burial contexts and associated finds are tightly connected and interlinked. These finds were often regarded as a result of a single, short-lived event and were considered as particularly important for the questions of relative and absolute chronology; the contents of burial finds were used as a basis for hypotheses regarding social relations, and, overall, burial finds were used for interpreting the identity of the deceased, reconstructing rituals, etc. Personal ornaments are particularly common in burial contexts, and, at the same time, the richest finds of personal ornaments mainly originate from burial contexts. When it comes to personal ornaments, it is usually assumed that they were owned by the deceased, and they are interpreted through the prism of status, prestige, and/or identity. However, personal ornaments might have had a much wider symbolic meaning. In this paper, we will look at the possibilities in terms of the meanings of personal ornaments from prehistoric contexts – beside markings of identity and status of the deceased, they might also have represented a gift to the deceased, gift to divinities, they might have had an apotropaic and a prophylactic function, for both the deceased and the participants in the burial ritual, and they might also have had an emotional meaning,.

Keywords: burial rites, burial equipment, burial goods, personal ornaments, prehistory

Ornements personnels et rites funéraires en préhistoire

Les contextes funéraires archéologiques comptent parmi les sujets attirant l'attention non seulement des spécialistes – archéologues, mais aussi du grand public. Cela s'explique en partie dans les trouvailles riches, attractives mobiles, associées généralement à de tels contextes, mais aussi le potentiel interprétatif, c'est-à-dire l'aperçu des rites et des valeurs symboliques des gens dans le passé.

Les trouvailles archéologiques dans les contextes funéraires sont, par nature ainsi que par fonction, diverses et elles comprennent les parties de la construction tombale, les restes des rites, les objets placés auprès du défunt et les objets qui étaient sur le défunt lui-même. L'interprétation du contexte funéraire et les trouvailles associées sont entrelacées et interconnectées. Ces trouvailles ont été souvent observées comme le résultat d'un événement unique de courte durée et ont été jugées importantes pour les questions de la chronologie relative et absolue; le contenu des trouvailles tombales servait de base pour tirer des conclusions sur les relations sociales et les trouvailles tombales ont été généralement utilisées pour interpréter l'identité du défunt, pour reconstruire des rites et autres. Les trouvailles particulièrement fréquentes dans les contextes funéraires sont les ornements personnels et en même temps, les trouvailles les plus riches d'ornements personnels proviennent généralement des contextes funéraires. On suppose habituellement que ces ornements personnels appartenaient au défunt et sont interprétés à travers le prisme du statut, du prestige et/ou d'identité dans le sens plus large. Pourtant, les ornements personnels peuvent avoir une signification symbolique beaucoup plus large. Dans cet article nous nous pencherons sur les possibilités de significations des ornements personnels des contextes funéraires préhistoriques – outre les marques d'identité et de statut du défunt, ceux-ci pouvaient être également un don au défunt, un don aux divinités, avoir une fonction apotropaïque et prophylactique, tant pour le défunt que pour les participants au rite funéraire, et également avoir la signification émotive.

Mots-clés: rites funéraires, équipement funéraire, mobilier funéraire, ornements personnels, valeur symbolique des bijoux, préhistoire

Primljeno / Received: 17.08.2024.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 30.09.2024.